เกร็ดความรู้เรื่องดนตรีไทย

กรมศิลปากร

เกร็ดความรู้เรื่องดนตรีไทย

ของ

กรมศิลปากร

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายธวัช บุญญวิจารณ์

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑

รำหน้าพาทย์

รำหน้าพาทย์ ได้แก่ การรำตามทำนองเพลงดนตรีปี่พาทย์ที่บรรเลงประกอบการเล่นโขนกล่าวคือ ผู้เล่นโขนต้องเต้นต้องรำไปตามจังหวะและทำนองเพลงดนตรี ซึ่งมีชื่อบัญญัติเรียกอยู่ในวงการวิชาการดนตรีอีกส่วนหนึ่ง ยกตัวอย่าง เช่น เพลงที่มีชื่อเรียกว่า เชิด, เสมอ, รัว, ลา, ตระ, คุกพาทย์, กราวนอก, กราวใน, แผละ, และโอด เป็นต้น การที่นักเรียนฝึกหัดนาฏศิลป เริ่มต้นด้วยหัดรำ "เพลงช้า" และ "เพลงเร็ว" นั้น ก็คือ หัดรำหน้าพาทย์นั้นเอง

ในการแสดงโขนและละคอนรำ เมื่อถึงตอนปี่พาทย์บรรเลงเพลงหน้าพาทย์เพลงหนึ่งเพลงใดในเรื่องแล้ว ผู้เล่นโขนจะต้องเล่นเต้นรำโดยถือรสนิยม หรือความหมายและจังหวะทำนองของดนตรีนั้นๆ เป็นหลักเช่นเดียวกับทหารเวลาเดินแถวหรือทำความเคารพผู้บังคับบัญชา ก็ต้องเดินและทำความเคารพโดยมีจังหวะ

อุปกรณ์ทั้งหลายเข้ามาผสมผสานกันอย่างได้ส่วนสัด และเข้าใจว่าเป็นศิลปที่จะไม่มีใครแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ดีกว่าหรือเท่าเทียมได้เลย

๒. แต่ถ้าบรรเลงประกอบการไปมาของสัตว์จำพวกมีปีกที่เหินไปในกลางหาว เช่น พระยาครุฑในนิยาย หรือวิหคนกบินทั้งหลายแล้ว ท่านกำหนดให้ใช้เพลง "แผละ" ซึ่งจังหวะของเพลงอยู่ที่เสียงกลองเดินไปโดยสม่ำเสมอแต่ค่อนข้างเร็วนั้นเสมือนการกวักปีกขึ้นลงตามกิริยาโบกบินของวิหคซึ่งมีอาการฉวัดเฉวียนอยู่กลางเวหา ท่ารำจึงแสดงถึงอาการถาบถาราร่อนและเล่นพริ้วลมตามวิสัยการโบกบินของสัตว์จำพวกนั้นอันก่อให้เกิดศิลปแบบหนึ่งขึ้นในวงการนาฏศิลป

๓. แต่การบรรเลงในการประกอบโขนคะคอนในขณะที่สำแดงเดช ตามปรกติก็กำหนดใช้เพลง "คุกพาทย์" เพราะเป็นเพลงหน้าพาทย์ที่แสดงมหิทธิฤทธิ์ จังหวะของเพลงมีช้ามีเร็วมีรุดเร้าเป็นตอน ๆ ทำนองเพลงกระตุ้นให้บังเกิดอารมณ์รู้สึกเสมือนว่าอากาศในขณะนั้นวิปริต ประกอบด้วยเสียงฟ้าคำรามร้องและพุ่งแสงแลบแปลบปลาบ มีพายุปั่นป่ว[illegible]ลมืดคลุ้ม

โลกธาตุแปรปรวน อย่างน่าสพึงกลัว เมื่อบรรเลงประกอบเข้ากับ ตัวรำ ก็ยิ่งกระตุ้นความรู้สึกให้แลเห็นเป็นว่า ตัวรำนั้นมีฤทธิ์ มีอำนาจ อย่างมหึมา หน้าโขนที่สวมก็ดูประหนึ่งเปลี่ยนแปลงให้เห็นเป็นน่าครั่นคร้ามขึ้นได้อย่างมหัศจรรย์

๔. แต่ถ้าเป็นการบรรเลงประกอบกิริยาร้องไห้คร่ำครวญก็ใช้เพลงโอด ซึ่งเป็นหน้าพาทย์ สำหรับประกอบกิริยาร้องไห้หรือตาย เพราะการร้องไห้ย่อมมีการสะอึกสะอื้น ถี่บ้างห่างบ้างกระชั้นติดๆ กันบ้าง และเวลาคนหรือสัตว์จะตาย ก็ย่อมมีสะอึกหรือชักหรือกระตุกตามแต่โรคที่จำทำให้ตาย ถี่บ้าง ห่างบ้างกระชั้นติด ๆ กันบ้าง เช่นเดียวกับสะอึกสะอื้นในการร้องไห้นักปราชญ์ทางดนตรีได้นำเอาระยะลุ่ม ๆ ดอน ๆ ของกิริยาสะอึกสะอื้นนี้ เข้ามาบรรจุไว้ในเพลงและแต่งทำนองเข้าประกอบให้เหมาะสม ซึ่งจะฟังได้จากวิธีตีกลองประจำเพลงโอด ศิลปที่ได้ประดิษฐ์ขึ้นโดยกลบซ่อนเสียลึกเช่นนี้ จึงยากที่จะมองเห็นได้แต่ผู้ที่ใช้ความพินิจพิจารณาอย่างถ้วนถี่ ก็ย่อมจะถึงศิลปได้ไม่ยาก

เมื่อรสนิยมและจังหวะทำนองของเพลงหน้าพาทย์ทางดนตรีมีอยู่แต่[illegible]ดังนำมาเสนอเป็นตัวอย่างนี้ ท่าเต้นท่ารำ

ตามเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งครูบาอาจารย์ทางนาฏศิลปไทยแต่ก่อนได้ประดิษฐ์และเลือกคัดจัดสรรค์ขึ้นไว้ ก็ต้องให้ประสานสอดคล้องกันกับเพลง ถ้าเพลงหน้าพาทย์มีรสนิยมหรือความหมายแสดงถึงการคึกคักตึงตังเกรี้ยวกราดดุเดือดของธรรมชาติหรือผู้มีมหิทธิฤทธิ์ เช่น เพลงคุกพาทย์ ท่าซึ่งเป็นอากัปกิริยาของผู้แสดง ก็ต้องตึงตังเผ็ดร้อนไปตามรสนิยมของเพลงนั้น ถ้ารสนิยมของเพลงไปในทางโศกเศร้าตามไปด้วย ถ้ารสนิยมของเพลงไปในทางร่าเริงบันเทิงใจ ท่าเต้นท่ารำก็ต้องแสดงให้เห็นเป็นร่าเริงบันเทิงใจไปด้วย ถ้ารสนิยมของเพลงเป็นไปในทางให้รู้สึกสง่าท่าภูมิฐาน ท่าเต้นท่ารำและกิริยาอาการของตัวโขนละคอนก็ต้องประดิษฐ์ให้ผู้ดูเห็นเป็นท่าสง่าภูมิฐานไปด้วย จะประดิษฐ์และเลือกคัดจัดท่าโศกเศร้า ไปให้ไว้ในเพลงซึ่งมีรสนิยมร่าเริง หรือจะประดิษฐ์และคัดจัดท่ากริ้วโกรธไปไว้ในเพลงซึ่งมีรสนิยมทางรัก ก็ย่อมจะไม่ถูกต้องกลมกลืนกัน และถ้าเพลงหน้าพาทย์ที่บรรเลงนั้นยังไม่หมดจังหวะไม่สิ้นกระบวนเพลง ผู้เต้นผู้รำจะหยุดยืนเสียเฉย ๆ ก็ไม่ได้และไม่งาม ครูบาอาจารย์ทางนาฏศิลปก็ต้องประดิษฐ์หรือคัดจัดท่าอันมีรสนิยมกลมกลืนกัน

สอดแทรกไว้ให้เต็มกระบวนเพลง นอกจากนั้น ท่าของตัวโขนแต่ละตัวแต่ละประเภท ก็ยังจะต้องประดิษฐ์ดัดแปลงหรือเลือกคัดจัดท่าให้แตกต่างกันอีก เช่น ท่าของพระ, ท่าของนาง, ท่าของยักษ์, ท่าของลิง, และท่าของตัวอื่น ๆ อันมีลักษณะนิสัยต่างๆ กัน ครูบาอาจารย์ทางนาฏศิลปผู้เป็นโบราณบัณฑิตย จึงประดิษฐ์สร้างสรรค์และเลือกคัดจัดท่า สอดแทรกไว้ด้วยลวดลายอันวิจิตรบรรจง และให้มีความหมายสอดคล้องต้องกันกับเพลงดนตรีปี่พาทย์เป็นอันดี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรัสเล่าถึง "การเล่นโขน" หรือ "วายังโอรัง" ของชวาเปรียบเทียบกับโขนของเราแล้ว ทรงสรุปท้ายว่า นับว่าเรื่องโขน "ของชวา" สู้ของเราไม่ได้แน่นอน บางท่าออกจะคล้ายงิ้วท่ารำเราไม่มีอะไรที่จะต้องเรียนจากเขาเลย

รำบท

ส่วนการรำอีกอย่างหนึ่งที่เรียกกันว่า "รำบท" หรือ "รำใช้บท" นั้น ได้แก่การรำตามบทร้องและบทเจรจาตามบทพากย์ กล่าวคือ รำทำบทไปตามถ้อยคำซึ่งมีผู้ร้องผู้เจรจาและ

พากย์อยู่อีกฝ่ายหนึ่งผู้แสดงโขนจะต้องแสดงภาษาท่าไปตามคำนั้นๆ จะลองนำภาษาท่าบ้างท่าของโขนมาอธิบายเป็นถ้อยคำเสนอไว้พอเป็นตัวอย่าง แต่ขอได้โปรดทราบว่า การอธิบายท่าของอวัยวะร่างกายด้วยคำพูดหรือคำเขียนนั้นอาจไม่แจ่มแจ้งชัดเจนเท่ากับได้ดูได้เห็นด้วยตา ขอได้โปรดกำหนดนึกถึงท่าต่างๆ ที่จะกล่าวถึงนี้ไปตามถ้อยคำพอเป็นที่หมายรู้

๑. ถ้าผู้เล่นโขนและละคอนรำตั้งแขนไปข้างหน้า แล้วสั่นมือไปมา หมายความว่าปฏิเสธ หรือเท่ากับพูดว่า ไม่มี ไม่ดี ไม่ใช่ ไม่รู้ ไม่กลัว หรือคำปฏิเสธอื่นๆ พวกเดียวกันนี้

๒. แบมือทอดแขนกวักฝ่ามือเข้ามาหาตัวหมายความว่าเรียก (ให้เข้ามาหา)

๓. ม้วนมือแบโบกออกไป หมายความว่า สั่ง (หรือบอกให้ออกไป)

๔. แบมือทั้งสองทอดแขนออกไปข้างหน้า แล้วม้วนมือพลิกแบขผาย หงายฝ่ามือทั้งสองออกไปข้างหน้า หมายความว่าตาย หรือวายวาง

๕. แบฝ่ามือทั้งสองไขว้ข้อมือก่ายกัน แล้วเอาฝ่ามือทั้งสองนั้นประทับไว้ที่ทรวงอก หมายความว่า รัก หรือมีความรัก

๖. แต่ถ้าเอาฝ่ามือทั้งสองที่ประทับอยู่ ณ ทรวงอกนั้น ตบ ถี่ ๆ ที่หน้าอก หมายความว่ากำลังเดือดเนื้อร้อนใจ

๗. เอามือทั้งสองไขว้โอบไว้ที่สะเอวของตนแล้วเดินช้าๆ หมายความว่า กำลังมีทุกข์โศก

๘. แต่ถ้ายกมือขวาขึ้นแล้วกางนิ้วหัวแม่มือออกไปจากนิ้วทั้ง ๔ แล้วใช้ช่วงระหว่างนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้คล่อมแตะไว้ที่หน้าผากอีกด้วย หมายความว่า กำลังร้องไห้

๙. ทำตามข้อ ๘ แล้วสะท้อนลำตัวขึ้นลงพร้อมกันด้วย หมายความว่า กำลังสะอึกสะอื้น

๑๐. ใช้มือซ้ายจีบนิ้วยกขึ้นมาใกล้ริมฝีปากบน หมายความว่า ยิ้ม หรือ ดีใจ

๑๑. ทำตามข้อ ๑๐ แล้วสะท้อนตัวขึ้นลงพร้อมกันด้วย หมายความว่า กำลังหัวเราะ

๑๒. ใช้ฝ่ามือหนึ่งมือใดสีไปมาที่ก้านคอตอนใต้หู ส่วนอีกมือหนึ่งกำนิ้วทั้ง ๔ ไว้ แล้วชี้นิ้วชี้ฟาดแขนลงไปข้างหน้าพร้อมกับกระทืบเท้าลงไปบนพื้น หมายความว่า โกรธ

คราวนี้สมมุติว่า เราไปดูโขนกำลังแสดงการรบระหว่างยักษ์กับลิง เมื่อเราเห็นยักษ์กระทืบเท้า แล้วชี้นิ้วตรงไปทางลิง ก็เท่ากับยักษ์เปล่งเสียงออกไปทางปากให้ได้ยินว่า "เหม่" เมื่อยักษ์กวักมือโบกเข้ามาหาตัว ก็เท่ากับพูดท้าทายว่า "มาซิวะมาสู้กัน" ถ้ายักษ์กำมือชูนิ้วชี้ แล้วตั้งแขนสั่นนิ้วชี้ไปมา หรือชี้นิ้วชี้อยู่ตรงหน้าของตน ก็เท่ากับพูดด้วยอารมณ์เคียดแค้นว่า "มึง ๆ, ดีละ" และเมื่อลิงชี้นิ้วชี้ไปที่อกของตน แล้วเงยหน้าไปทางยักษ์ ก็เท่ากับถามยักษ์ว่า "มึงท้ากูนี่นะรึ" ครั้นยักษ์พยักหน้า ก็เท่ากับรับว่า "เออ มึงน่ะแหละ" แล้วฝ่ายลิงก็จะยื่นแขนไปข้างหน้า ตั้งข้อมือตรงแบฝ่ามือโบกสั้น ๆ ซึ่งเท่ากับตอบไปว่า "กูไม่กลัว" และท่าอื่น ๆ ซึ่งใช้แทนภาษาอันมีความหมายทำนองเดียวกันนี้ แล้วทั้งสองฝ่ายก็ตรงกันเข้าสัปประยุทธ์กัน เช่นนี้เป็นต้น ที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบายถึงการรำบทพอเป็นตัวอย่าง ยังมีท่าอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งกล่าวกันว่า

ท่านาฏศิลปของอินเดียมีแตกต่างกันนับด้วยพัน มากกว่าท่านาฏศิลปของชาติใด ๆ หมด

การประดิษฐ์ท่า

ท่ารำหน้าพาทย์และท่ารำบท ดังที่นำมากล่าวพอเป็นตัวอย่างนี้ ความจริงก็ประดิษฐ์เลือกสรรค์ขึ้นมาจากกิริยาท่าทางอันเป็นธรรมดาสามัญของมนุษย์ เช่นที่เราใช้กันอยู่เป็นประจำวัน๓ประเภทดังได้กล่าวมาข้างต้นนั้นเอง แต่ที่มีท่าทางแผกเพี้ยนไปจากท่าธรรมดา ก็ด้วยมุ่งความสวยงามตามแนวคิดของศิลปินไทย เช่นเดียวกับลวดลายจิตรกรรมที่ช่างศิลปประดิษฐ์เขียนรวงข้าวและกระหนกเครือเถาเป็นต้น ให้เป็นลวดลายมีกระหนกงดงาม เช่นที่เรียกว่ากระหนกรวงข้าวและกระหนกเครือเถาเป็นต้นนั้น ให้มีลวดลายแผกผิดไปจากรวงข้าวและเครือเถาจริง ๆ แต่ผู้ที่เป็นช่างสังเกต ก็ย่อมรู้ได้ว่าลวดลายกระหนกนั้น ๆ ประดิษฐ์ดัดแปลงมาจากอะไร ท่าเต้นรำของโขนและละคอนไทยก็เช่นเดียวกัน และเนื่องจากท่าและเพลงหน้าพาทย์บางอย่างบางชนิด โบราณบัณฑิตได้ประดิษฐ์และคัดเลือกจัดสรรค์ไว้เป็น

เวลานาน และจดจำสืบต่อกันมาหลายชั่วคน บางท่าจึงเป็นการยากที่จะอธิบายความหมายให้เข้าใจกันได้ในสมัยนี้ เช่นเดียวกับลวดลายจิตรกรรมบางชนิด ก็ยากที่จะชี้แจงให้ทราบกันได้ว่าประดิษฐ์ขึ้นมาจากอะไร หน้าที่ของศิลปินผู้ฉลาดในยุคต่อมาก็คือ รู้จักเลือกคัดจัดท่า หรือประดิษฐ์ดัดแปลงนำไปใช้ให้เหมาะแก่การแสดงอารมณ์ในท้องเรื่องและโอกาส อีกประการหนึ่ง ท่าของโขนและละคอนรำนั้น ผู้เล่นผู้แสดงจะเต้นจะรำและทำท่าให้ช้าหรือเร็วไปตามอำเภอใจหาได้ไม่ หากแต่จะต้องแสดงท่านั้น ๆ ให้ประสานประสมกลมกลืนกันไปกับจังหวะของคำพากย์, คำเจรจา, คำขับร้องและเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งเป็นหลักสำคัญของการเต้นการรำ ท่าทางเหล่านั้นจึงแผกเพี้ยนไปจากกิริยาท่าทางอันเป็นธรรมดาสามัญ

ท่าเต้นท่ารำของผู้เล่นผู้แสดงโขนดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นนาฏศิลปชั้นสูงที่โบราณบัณฑิตของเราได้ประดิษฐ์เลือกคัดจัดสรรค์ไว้ และยกย่องกันต่อมาว่า เป็นนาฏศิลปที่วิจิตรบรรจงประดุจลวดลายจิตรกรรมอันงดงาม ยากที่จะอธิบายด้วยถ้อยคำให้ละเอียดถี่ถ้วนและชัดเจนแจ่มแจ้งได้ ที่นำมากล่าวไว้ในบทนี้ก็เพียงเป็นแนวทางเบื้องต้นสำหรับผู้สนใจใคร่รู้เท่านั้น

ประเพณีและพิธีไหว้ครู

ประเพณีและพิธีไหว้ครู ของพวกศิลปิน โขน ละคอน และดนตรีปี่พาทย์ เป็นการแสดงการเคารพกราบไหว้ครูบาอาจารย์แห่งศิลปประเภทนี้ ซึ่งเป็นผู้สั่งสอนและให้การฝึกหัดอบรมช่วยให้ศิษย์มีความรู้และมีความประพฤติดี สมควรเข้าอยู่ในสังคมของมนุษย์ที่เจริญได้ คนเราเมื่อเกิดมาก็มีสภาพไม่ผิดอะไรกับสัตว์ ถ้าเอาไปทิ้งไว้ในป่าและสามารถมีชีวิตรอดอยู่ได้ ก็คงมีความเป็นไปเยี่ยงสัตว์ป่ามากกว่าเยี่ยงคน แต่ที่ไม่เป็นเช่นนั้นก็เพราะคนเกิดมาแล้วอยู่กับคน ขั้นต้นก็ได้รับการเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนจากบิดามารดาขั้นต่อมา ก็เข้ารับการอบรมสั่งสอนจากครูบาอาจารย์ การไหว้ครูจึงเป็นกิจวัตรที่ศิษย์ทุกคนพึงทำ แต่การไหว้ครูของพวกศิลปินย่อมมีพิธีเป็นพิเศษ นอกจากการไหว้ครูแล้ว พวกศิลปินทางโขนละคอนและดนตรีปี่พาทย์ก็ยังมี "พิธีครอบ" อีกอย่างหนึ่งด้วย แต่มักเรียกเป็นที่หมายกันในหมู่ศิลปินว่า "ไหว้ครู" พิธีไหว้ครูและพิธีครอบเป็นพิธีที่ท่านบูรพาจารย์ได้กำหนดระเบียบและบัญญัติแบบแผนให้ปฏิบัติด้วยหลักเกณฑ์อันดีสืบเนื่องกันมาแต่โบราณ โดยกำหนดว่า ถ้าเป็น

ศิษย์ที่หัดโขนละคอน ครูผู้ใหญ่จะทำพิธีไหว้และครอบให้ต่อเมื่อศิษย์ได้หัดรำเพลงช้าเพลงเร็วได้แล้ว จนนับว่าเป็นผู้รำเป็นพอจะออกเล่นออกแสดงเป็นตัวเสนาหรือนางกำนัลได้ ถ้าเป็นศิษย์ที่หัดดนตรีปี่พาทย์ก็ต้องสามารถร่วมวงบรรเลงเพลงโหมโรงได้จบ ซึ่งนับว่าตีเป่าเป็น พอที่จะออกบรรเลงในงานสวดมนต์เย็นฉันเช้าได้ สังเกตตามเพลงหน้าพาทย์ของดนตรีทำอัญเชิญเทพเจ้าและครูบาอาจารย์มาในงานพิธี (ดังรายชื่อเพลงในหน้าต่อไป) ก็ดี มนต์และโองการที่บัญญัติไว้ให้ครูผู้ไหว้กล่าวเชิญและพร่ำบ่นก็ดี แสดงว่าท่านโบราณาจารย์ได้บัญญัติไว้ด้วยความรอบคอบ เพื่อให้ศิษย์ผู้เข้าประกอบพิธีไหว้ครูและได้รับครอบจากครูแล้ว มีประสิทธิภาพอันดีและมีภาวะเป็นศิลปินผู้ควรแก่การยกย่อง เช่นเดียวกับบทบัญญัติในพิธีบรรพชาอุปสมบทของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

แต่ถึงกระนั้น ก็มักกล่าวกันว่า ครูศิลปินผู้ใหญ่แต่ก่อนมักหวงแหน ไม่ค่อยยอมมอบตำราไหว้ครูและตำราครอบให้แก่ศิษย์คนใดได้ง่าย ๆ คำกล่าวนี้อาจเป็นจริงสำหรับบางท่านก็ได้ แต่ถ้าพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้ว ก็น่าจะเห็นว่า จะไปตำหนิท่าน

แต่ก่อนว่าหวงแหนก็ไม่ถูกทีเดียวนัก เพราะเป็นผู้ไม่มีความสุจริตในใจ ได้รับตำราไหว้และตำราครอบของท่านไปแล้ว นำไปใช้ตามความประสงค์ของตนที่ไม่มีความสุจริตในใจ ก็จะนำความเสื่อมเสียมาสู่วงการศิลปประเภทนี้ ซึ่งมักมีเนือง ๆ พลอยพาให้เกิดอัปมงคลขึ้นแก่ศิลปินทั่วไป ท่านจึงจำเป็นต้องพิถีพิถันระมัดระวัง ทั้งครูผู้ประกอบพิธีนี้ ก็มีประเพณีกำหนดไว้ว่าต้องเป็นครูศิลปินผู้ชายจึงจะเป็นครูผู้นำทำพิธีไหว้และครอบได้ ส่วนครูศิลปินผู้หญิงนั้น แม้จะเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ ก็เป็นแต่ผู้นำทำพิธีไหว้ครู จะเป็นผู้ครอบหาได้ไม่ เพราะถือกันว่า "ครอบไม่ขึ้น" และเชื่อกันว่า ถ้าครูผู้หญิงทำพิธีครอบจะมีอันเป็นไปในทางร้าย ไม่ตัวครูเองก็ศิษย์จะได้รับสิ่งร้าย หรือด้วยกันทั้งสองฝ่าย แม้จะมีประเพณีกำหนดไว้ให้ครูผู้ชายเป็นผู้ครอบก็มิใช่จะทำพิธีครอบได้ทุกคนไป คงครอบได้แต่ผู้ที่ครูใหญ่ได้มอบหมายประสิทธิประสาทให้เป็นตัวแทนของท่านสืบมา เช่นเดียวกับพระเถระผู้ใหญ่ในครั้งโบราณ สมมุติศิษย์ผู้อาวุโสเป็นพระอุปัชฌาย์บวชศิษยานุศิษย์แทนตัวท่าน ศิลปินผู้ที่ได้

รับมอบ แม้จะได้รับตำรับตำราของท่านไว้ก็เพียงแต่เก็บไว้บูชา ไม่เป็นผู้นำทำพิธีไหว้ครูและครอบให้แก่ใครได้ ตำราไหว้ครูและครอบโขนละคอนนั้น ข้าพเจ้าได้รวบรวมชำระและจัดตีพิมพ์ขึ้นเป็นเล่ม เพื่อให้แพร่หลายแต่ พ.ศ. ๒๔๙๔ แล้ว หวังใจว่าผู้มีตำราดังกล่าวนั้นจะนำไปใช้ด้วยความสุจริตและรอบคอบ

พิธีไหว้ครูที่จัดทำขึ้นในกรมศิลปากร แม้จะเป็นการภายใน แต่ก็มักมีเด็ก ๆ ที่ฝึกฝนกันไว้ในสำนักอื่น ๆ มาสมทบไหว้ครูและรับครอบด้วยเป็นประจำปี และมักมีศิลปินผู้ใหญ่ภายนอกมาร่วมพิธีด้วยตามประเพณี เคยได้ยินผู้ใหญ่ผู้เฒ่าเล่าให้ฟังว่าในงานพิธีไหว้ครูศิลปินครั้งหนึ่งเมื่อบรรดาศิลปินทั้งหลายกำลังร่วมกันประกอบพิธี และขณะที่ครูผู้นำทำพิธีไหว้ครูกล่าวคำอัญเชิญ ซึ่งปี่พาทย์กำลังทำเพลงอัญเชิญครูอยู่นั้น ก็มีชายผู้หนึ่งนุ่งกางเกงขาสั้น ร่างกายแปดเปื้อนด้วยดินและโคลน เดินร่ายรำเข้ามาในมณฑลพิธี แล้วเข้าร่วมพิธีจนเสร็จ ซึ่งเป็นเวลาตอนบ่าย แล้วชายผู้นั้นจึงรู้สึกตัวนึกขึ้นได้ บอกแก่ผู้ร่วมอยู่ในพิธีนั้นว่า เขาได้ลุกขึ้นและลงมือทำสวนของเขาอยู่แต่เช้า พอตะวันสายหน่อย ไม่ทราบว่าเป็นอย่างไร เล่ากันมาว่า ชายผู้นั้นเคยเป็น

ศิลปินเก่า และบ้านของตนก็อยู่ห่างจากที่เขาทำพิธีไหว้ครูนั้นไปหลายย่านคุ้งน้ำ แต่เมื่อถึงวันไหว้ครูก็มาร่วมพิธีได้ โดยไม่มีใครเชื้อเชิญ ข้าพเจ้าได้ยินผู้ใหญ่เล่าให้ฟังดังนี้จึงนำมาเล่าสืบต่อมาไว้ เพราะในวงการของศิลปินแต่โบราณ การทำพิธีไหว้ครูมิได้ทำกันพร่ำเพรื่อ และถือกันว่าวันไหว้ครูเป็นวันสำคัญของศิลปิน และถือกันเป็นมารยาท หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นวินัยของศิลปิน ถ้าใครรู้แล้วไม่มาร่วมในพิธีเป็นบาป ครูบาอาจารย์จะสาปแช่งตายไปตกนรก ด้วยเหตุนี้ บรรดาศิลปินทั้งหลายเมื่อได้ทราบข่าวว่ามีงานไหว้ครู แม้ไม่ได้รับเชื้อเชิญ จึงมักจะพากันมาร่วมพิธีด้วยความยินดีโดยไม่มีพระยศพระเกียรติ เห็นจะถือว่าเป็นพวกร่วมอาชีพเดียวกัน จึงไม่มีความรังเกียจซึ่งกันและกัน เช่นเดียวกับพระภิกษุสงฆ์ แม้จะต่างสำนักและต่างอุปัชฌาย์อาจารย์ ก็ร่วมสังฆกรรมกันได้

พิธีไหว้ครูก็ดี พิธีครอบก็ดี มีกำหนดให้ทำกันในวันพฤหัสบดี ซึ่งนับถือเป็นวันครู และเนื่องจากครูบาอาจารย์ทาง

นาฏศิลปและดุริยางค์ศิลป ถือกันว่าเพลงหน้าพาทย์ดนตรีบางเพลงและท่ารำบางท่าเป็นเพลงท่ารำที่มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์เป็นพิเศษ ถ้าศิษย์ยังมิได้เข้าพิธีไหว้ครูและรับครอบไว้เสียก่อนแล้ว บรรดาครูบาอาจารย์ทางศิลปเหล่านั้นจะไม่กล้าสอนและหัดให้แก่ศิษย์ ด้วยถือกันว่า อาจเป็นผลร้ายแก่ครูผู้สอนและแก่ตัวศิษย์เองด้วย และถ้าเกิดอุบัติเหตุขึ้นดังกล่าวแล้ว ก็มักอ้างกันว่า "ผิดครู" หรือแรงครู ด้วยเหตุนี้โรงเรียนนาฏศิลปของกรมศิลปากร จึงกำหนดจัดงานพิธีไหว้ครูและพิธีครอบขึ้นเป็นงานใหญ่ประจำปี ๆ ละครั้ง ในต้นภาคแรกของปีการศึกษา โดยปรกติในวันพฤหัสบดีแรกของเดือนมิถุนายน โดยจัดทำเป็นระเบียบ ดังนี้

๑. พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์และฉันภัตตาหาร แล้วอนุโมทนา

๒. พิธีไหว้ครูสามัญ

๓. พิธีไหว้ครูนาฏศิลปและดุริยางคศิลป

๔. พิธีครอบของครูฝ่ายนาฏศิลปและดุริยางคศิลป

พิธีสงฆ์และพิธีไหว้ครูสามัญนั้น ย่อมเคยเห็นและทราบกันอยู่โดยมากแล้ว เพื่อท่านผู้สนใจใคร่ทราบได้รู้เรื่องราวของ

พิธีไหว้ครูและพิธีครอบ จะนำมากล่าวถึงเท่าที่คิดว่าท่านผู้อ่านทั่วไปควรจะสนใจ แต่ท่านที่ใคร่รู้เรื่องละเอียดโปรดดูใน "ตำราไหว้ครูโขนละคอน" ซึ่งผู้เรียบเรียงหนังสือนี้ได้รวบรวมชำระและตีพิมพ์ไว้แล้ว

ในพิธีนี้ ศิลปินโขนละคอนจะได้จัดตั้งโต๊ะมีเครื่องบูชาและอัญเชิญศีรษะพระฤษี (คือ ภรตมุนี ผู้เป็นปฐมาจารย์แห่งนาฏศิลป) และหัวโขนชนิดต่าง ๆ กับเครื่องสวมหัวสำหรับละคอน เช่น มงกุฎ และชฎา เป็นต้น เรียกกันว่า "ศีรษะครู พร้อมด้วยอุปกรณ์ในการแสดงโขนละคอนบางอย่าง นำออกมาตั้งประจำบนโต๊ะบูชา ส่วนบรรดาศิลปินทางดนตรีก็จัดตั้งศีรษะทางครูดนตรี คือ ศีรษะพระนารทมุนีและศีรษะพระปัญจศีขรเทพคนธรรพ์ พร้อมด้วยเครื่องดนตรีไทยชนิดต่าง ๆ แล้วต่างฝ่ายก็นำเครื่องสังเวย มี บายศรี, เหล้า, ข้าว. หัวหมู, เป็ด, ไก่ เป็นต้น มาจัดวางไว้ตรงหน้าโต๊ะบูชาแล้วมอบให้ครูศิลปินชายผู้อาวุโสในศิลปนั้น ๆ แต่ละฝ่ายแต่งตัวนุ่งผ้าขาวห่มผ้าขาวเข้าประกอบพิธี เพื่อประกอบพิธีอัญเชิญสังเวยครูทางนาฏศิลปนั้น ครูผู้ใหญ่ทางนาฏศิลปก็กล่าวคำอัญเชิญเทพเจ้าเป็นครูประ

จำศิลป และอัญเชิญครูบาอาจารย์ศิลปินผู้ล่วงลับไปแล้วมารับเครื่องสังเวยบูชา พร้อมกับเรียกหน้าพาทย์ให้วงดนตรีบรรเลงเพลงอัญเชิญเทพเจ้าและครูบาอาจารย์ผู้ล่วงลับ ไปแล้วให้มาร่วมในพิธีปี่พาทย์ก็บรรเลงเพลงอัญเชิญเป็นระยะๆไปด้วย บรรดาศิลปินผู้เป็นศิษย์รุ่นใหญ่ จะช่วยกันยกภาชนะเครื่องสังเวยขึ้นรำถวายก่อน แล้วนำเครื่องสังเวยไปวางหน้าโต๊ะบูชา ตอนทำพิธีอัญเชิญครูและสังเวยนี้มีกำหนดว่าต้องทำให้เสร็จภายในเที่ยงวัน แล้วบรรดาศิลปินผู้เป็นศิษย์ก็ช่วยกันถอน เครื่องสังเวยออกจากที่ และบางทีศิลปินผู้เป็นศิษย์ก็ยกภาชนะเครื่องสังเวยเหล่านั้นขึ้นรำกันตอนนี้ก็มี เคยพบในสมุดไทยบางเล่มบอกพิธีเริ่มต้นและลำดับเพลงไว้ดังนี้ ก็มีกล่าวคือ.

แรกจะไหว้ครูครอบโขน ละคอน ให้ไหว้พระโคนทัพ (๑) คือ ตะโพนก่อน ว่า นะโม ๓ ที แล้วจึงว่าพระคาถานี้ ๓ ที

พระประโคนทัพพระเทวดา อิมัสมิง ทิสาภาเค สันติเทวา มหิทธิกา เตปี ตุมเห อนุรักขันตุ ปริภุญชันตุ ๓ ที

แล้วพาศิษย์มาไหว้พิณพาทย์ เรียกเพลงพระประโคนทัพแล้วรัว คุกพาทย์กราบ ๓ ที แล้วเรียกโปรยข้าวดอก โปรยเข้าไปที่พิณพาทย์ ๓ ที และเรียกคุกพาทย์กราบ ๓ ที จึงขอน้ำล้างตะโพนมากิน มาลูบศีรษะแล้วจึงไปไหว้ครู โขน, ละคอนตามเดิม ที่ครูเขาได้ทำมา เมื่อจะครอบนั้น ให้เรียกมหาไชยให้ทำไปกว่าจะครอบแล้วเรียกเพลงไหว้ครู

๑. สาธุการ นมัสการพระรัตนตรัยและน้อมไหว้ระลึกถึงอาจาริยคุณ

๒. เชิญ เชิญพระอิศวร

๓. เหาะ เชิญพระนารายณ์ และเทพเจ้าทั้งหลาย

๔. ตระประโคนทัพ เชิญพระปรคนธรรพ

๔. โหมโรงเพลง ช้า, เร็ว จนจบไหว้ครู พระนาง

๖. แผละ เชิญพระยาครุฑ

๗. เสมอ เทพเจ้าเข้าสู่มณฑลพิธี

๘. รัวสามลา ไหว้ครูยักษ์

๙. ลงสรงทรงเครื่อง ครูผู้เป็นประธานสรงน้ำเทวรูป

๑๐. รำดาบ ครูผู้เป็นประธานรำตัดเฉือนหัวหมูและเครื่องสังเวย

๑๑. เชิญถวายเครื่อง ตอนนี้ปี่พาทย์ทำเพลงเชิด ศิษย์ทุกคนยกเครื่องสังเวยขึ้นถือรำ

๑๒. สังเวยเซ่นเหล้า หมายถึงเวลาที่ครูกำลังเสวยเครื่องสังเวย

๑๓. โปรยข้าวตอก ครูและศิษย์รำแล้วโปรยข้าวตอกเป็นการอวยชัย

๑๔. เวียนเทียน ครูและศิษย์นั่งล้อมสน้าโขนทั้งหมดเวียนเทียนสมโภช

๑๕. สามตระ ไม่ทราบว่าหมายถึงเพลงอะไร จะว่าให้บรรเลงเพลงตระ ๓ เพลงติดกันก็ไม่เคยมี และเพลงตระที่ใช้ในการไหว้ครู ก็มีตระเชิญ ตระสันนิบาต และตระพระปรคนธรรพก็ได้บรรเลงมาแล้วข้างต้น เสียงที่ใกล้เคียงซึ่งน่าเป็นไปได้ก็ "เสมอสามลา" เพลงเสมอสามลา หมายถึงครูพระ (ภรต) ฤษีเข้ามาทำพิธีครอบ และอวยชัยให้พรแก่ศิษย์ ควรจะต้องบรรเลงก่อนอันดับเพดงเวียนเทียน แต่อาจกลับกันได้บ้างกระมัง

๑๖. กราวรำ ครูและศิษย์รำถวายมือ

๑๗. เชิดกลอง เทพเจ้าที่เชิญมาเสด็จกลับ
หมดเพลง

เสร็จการบูชาและสังเวยแล้ว ครูศิลปินผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายนาฏศิลปและดุริยางค์ศิลปก็ประพรมน้ำมนต์ เจิมหน้าผากและสวมด้วยมงคลให้แก่ศิษย์ทุกคนที่มา แต่ครูศิลปินผู้อาวุโสทั้งสองนั้น นอกจากเจิมหน้าผากให้แก่ศิษย์แล้ว จะต้องทำพิธี "ครอบ" ให้แก่ศิษย์ด้วย "พิธีครอบ" ทางนาฏศิลป ก็คือ ครูศิลปินผู้อาวุโส นำเอาศีรษะฤษีและหัวโขน มงกุฎ ชฎา ฯลฯ ที่เรียกกันว่า "ศีรษะครู" สำหรับใช้ในการแสดงโขนและละคอนซึ่งนำมาตั้งบูชาในการพิธีนั้นสวมลงไปบนศีรษะของศิษย์ทีละคน ๆ จนทั่ว เรียกว่า "พิธีครอบโขน–ละคอน" เสร็จแล้วครูศิลปินผู้อาวุโส ก็นำบรรดาศิษย์ทั้งหลายรำ พร้อมกับดนตรีที่บรรเลงเรียกกันว่า "รำถวายมือ" พวกที่หัดพระหัดนางก็รำเพลงช้าเพลงเร็ว พวกที่หัดลิงก็รำเพลงกราวนอน พวกที่หัดยักษ์ก็รำเพลงกราวใน การรำถวายมือของศิลปินนั้น นอกจากเป็นการแสดงคารวะบูชาแก่ครูบาอาจารย์ทางศิลปให้ครบไตรทวาร ตาม

วิสัยของศิลปินแล้ว ยังเท่ากับเป็นการแสดงฝีมือให้ครูผู้ใหญ่ได้มีโอกาสตรวจสอบดูว่า ตนมีความสามารถรำได้ถูกต้องสวยงามตามที่ครูฝึกฝนไว้เพียงไร ส่วนพิธีครอบทางดุริยางคศิลปนั้น ครูศิลปินผู้อาวุโสจะต้องจับมือให้ศิษย์ตีเครื่องดนตรีที่เป็นหลักคือ ฆ้องวงใหญ่ หรือ ตะโพน เพลงที่จับมือครอบให้ตีนั้นเรียกว่า "เพลงครู" มีสูงต่ำลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ แล้วแต่ศิษย์ผู้นั้นจะถึงขั้นไหนก็จับให้ตีเพียงประโยคต้นประโยคเดียว ๓ ครั้ง ถ้าศิษย์ผู้รับครอบมีจำนวนมาก ก็ครอบกันนาน กว่าจะครบทุกตัวคน บางทีก็ตกบ่าย ครั้นเสร็จพิธีครอบแล้ว ปี่พาทย์ก็ทำเพลงกราวรำ พวกศิลปินทางนาฏศิลป์ก็รำโปรยข้าวตอกดอกไม้อัญเชิญครูกลับ เรียกว่า "ส่งครู" เป็นเสร็จพิธี

การที่บรรดาศิลปินทั้งหลายพากันมาร่วมประกอบกิจทำพิธีไหว้ครู ก็เท่ากับพร้อมใจกันมาน้อมจิตรำลึกถึงคุณงามความดีของท่านและระลึกถึงบุญคุณของท่านที่มีต่อตนผู้เป็นศิษย์นอกจากเทพเจ้าผู้ที่นับถือยกย่องกันว่าเป็นบรมครูแห่งศิลปนั้น ๆ แล้ว ศิลปินจะต้องเคารพกราบไหว้ตลอดไปถึงครูของครูและครูของครู